

Թարգմանել է «Խելքից վեր հրաշալի պսակը գլխիդ դրած» . . զօրագլուխ դարձար:

Այն ինչ ես կ'Թարգմանէի՝ «Նորահրաշ է քո պսակը, որովհետեւ ոչ թէ, ուրիշ պսակաւորների պէս, սպանելով պսակեցիր, այլ՝ մեռնելով»:

Յամենայն դէպս, չնայելով այսքան ու այսպիսի թերութիւններին, հ. Բագրատունու «Ձեռնարկները մեր կրօնուսոյցներից շատերին կարող են զգալի ծառայութիւն անել:

Էմմ. Բահ. Նազարեանց.

40 նոյեմբեր 1903 թ.

Մոսկվա.

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ՀՈԳԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՇԱՐԺՈՒՄ

Պրոֆ. Ի. Գ. Օրբանսկի

(Շարունակութիւն եւ վերջ).

Այդ հանգամանքը անյաղթելի արգելք կը լինէր համադրական ինքնագիտողութեան, բայց բարեբաղդաբար մեր գիտակցութեան ծաւալը թոյլ է տալիս որոշ ընդարձակութիւն՝ մանաւանդ տպաւորութիւնների մի քանի խմբերի՝ — օրինակ տարածութեան և ձայնի վերաբերութեամբ: Այդ խմբի տպաւորութիւնները առաւել զգալի դարձնելու համար կարելի է նրանց աւելի տեղականացնել, որից բարեօրէն էն ինքնագիտողութեան պայմանները, Իսկ տպաւորութիւնների այլ խմբերի մէջ, ինչպէս և վերացական մտածողութեան, զգացմունքների, ցանկութիւնների միջոցին թէև սեւեռած ուշադրութիւնը առաջ է բերում

շատ ուժգին կեդրոնացումն, բայց ինքնադիտողութեանը օժանդակ է հանդիսանում այդտեղ այդ գործողութեանց աւելի տեղական պայծառ վերարտադրութիւնը, որը գլխաւորապէս վերաբերում է լոգիքական գործողութեանց: Հաւանական է, որ դրանով պէտք է բացատրել ինքնադիտողութեան և ինքնաքննութեան ամենամեծ յաջողութիւնը հոգեկան կեանքի սփերայում:

Զուտ հոգեկան գործողութեանց ժամանակ պայծառ վերարտադրութեանը օժանդակում է նաև իւրաքանչիւր լոգիքական գործողութեան տրամադրութիւնը՝ նման գաղափարներ վերարտադրելու մեր ունեցածին, կամ մեր գաղափարի հետ սերտ կապուած որոշ մտապատկեր ու գատողութիւններ: Այդ բանի շնորհիւ առաջ է գալիս մի պայման այդ հոգեբանական երևոյթների և առաւել յաջող ինքնազննութեան:

Ինքնադիտողութեան ժամանակ հանդիպած արգելքների շարքում պէտք է յիշենք և այն ոչ պակաս նշանաւոր հանգամանքը, որ մեր սեփական հոգեկան երևոյթների վրայ մեր ունեցած իշխանութիւնը անհամեմատ աւելի թոյլ է, քան մեզ շրջապատող ֆիզիքական աշխարհի վրայ:

Մեզ շրջապատող երևոյթների և առարկաների մեծագոյն մասը միշտ մեր տրամադրութեան ներքոյ է և կարող է ծառայել մեզ որպէս դիտողութեան նիւթ իւրաքանչիւր անգամ՝ երբ մենք միայն կըցանկանք: Միւսները մեր տրամադրութեան ներքոյ են որոշ ժամանակ, որը մենք կարող ենք նախատեսնել առաջուց: Երրորդ խմբին, որը մեզանից հեռու է գտնւում, կարող ենք մօտենալ ինքներս, կամ նրանց մօտեցնել մեզ:

Հէնց միայն այն հանգամանքը, որ արտաքին աշխարհի առարկաներն ու երևոյթները մեզ հնարաւորութիւն են տալիս առաւել երկար ժամանակ տպաւորելու ըստ ժամանակի և տարածութեան, ահագին իրաւունք է տալիս մարդուն այդ երևոյթների վրայ այն տեսակէտից, որ նա կարող է մեծ յարմարութեամբ և ազատապէս ընտրելով դիտել և ուսումնասիրել նրանց: Այդ հնարաւորութիւնը

զգալապէս զօրանում է և նրանով, որ մարդուս կամքից է կախուած այս կամ այն առարկան դիտելու ընդէն, տեղն ու պայմանները:

Որպէս դիտող՝ բոլորովին այլ պայմաններումն է գտնուում մարդս իւր հոգեկան աշխարհի և իւր գիտակցութեան ներքին երևոյթների վերաբերութեամբ:

Ճիշտ է, առարկաների վրայ ունեցած իշխանութիւնը միևնոյն ժամանակ որոշ չափով մեզ իշխանութիւն է տալիս և որոշ զգացողութիւնների և մտապատկերների վրայ, որովհետև մեր քմայից համաձայն հնարաւորութիւն ունենալով կատարելու այս կամ այն առարկաների և երևոյթների դիտողութիւնը, հնարաւորութիւն ենք ձեռք բերում մեր ցանկութեան համաձայն առաջ բերելու այս կամ այն զգացողութիւններ և մտապատկերներ: Բայց վերև առաջ բերած պատճառների շնորհիւ այդ ընդունակութիւնն առաւել մեծ արդիւնք է տալիս բնութիւնը դիտելիս, քան ինքնադիտողութեան ժամանակ: Բացի դրանից, չպէտք է աչքաթող անել, որ կամայական ինքնազննութեան այդպիսի հնարաւորութիւնը, ինքնադիտողութեան այդպիսի կողմնակի ստորագրութիւնը մեր կամքին՝ տեղի ունի մի միայն մի քանի տպաւորութիւնների ժամանակ: Դրա փոխարէն առաւել բարդ մտապատկերների մեր մտաւոր աշխարհում, զգացմունքների և կամքի գործողութեանց արտայայտութեան և տրամադրութեան միջոցին և այլն, մի խօսքով մեր գիտակցութեան ամենագազօնի (ինտիմ) և արժէքաւոր շրջանում ինքնադիտողութեան ժամանակ կամքի ազդեցութիւնը հաւասար է զրոյի:

Այս հակադրութիւնը՝ բնութիւնը դիտելու գործողութեան համեմատական կախումն մարդու կամքից, և այդ կամքի կատարեալ բացակայութիւնը դուռ ինքնադիտողութեան ժամանակ առանձին նշանակութիւն է ստանում այն պատճառով, որ մարդս տրամադիր է միանգամայն հակառակն երևակայելու, այսինքն նա տրամադիր է հաւատալու իւր կամքի կարողութեանը իւր իսկ հոգեկան

աշխարհի վրայ:

Կարևոր է յիշել, որ գիտողութեան մեր կամքից կախուած լինելը փորձի ամենաէական պայմանն է, փորձի, որ ճշմարիտ գիտողութեան իսկական աղբիւրն է. և ինքնազննութեան և ինքնագիտողութեան մեր կամքից կախուած չը լինելը ամենամեծ արգելք է հանդիսանում հոգեբանութեան մէջ փորձն ընդունելու:

Ինքնագիտողութեան և աշխարհի ուսումնասիրութեան աննպաստ պայմանների ցանկը լրիւ չի լինիլ, եթէ մենք չը յիշենք գիտակցութեան և մի առանձնայատկութիւնը — այն է գիտակցութեան բոլոր տարրերի չափազանց խառն և խճճուած դրութիւնը:

Դիտելով մեզ չըջապատող ֆիզիքական աշխարհը, մենք նրա բարդ երևոյթներից միշտ կարող ենք ընտրել այն երևոյթը, նրա ցանկացած մասը, կամ նոյն իսկ այն ցանկացած վայրկեանը, որը դիտելու կարևոր ենք գտնում: Այս վերլուծութիւնը, որին ֆիզիքան և բնագիտութիւնը պարտաւոր են իրենց փայլուն յաջողութիւններով, ձեռք է բերում հազարաւոր գործիքներով և յարմարութիւններով, որպիսիք իւր տրամագրութեան ներքոյ ունի տեխնիկան:

Մտաւոր աշխարհում՝ բոլոր տարրերի փոխադարձ խճճուած լինելու պատճառով որ և է տարրի այդպիսի առանձնացումը և վերլուծութիւնը չափազանց դժուարին է, իսկ երբեմն դառնում է բոլորովին անկարելի:

Ենթադրենք, որ մենք պէտք է վերլուծենք մեր կամք՝ որ և է գործողութիւնը, մենք իսկոյն համոզուում ենք, որ այն յատուկ կողմը, որը մենք ենթադրում ենք այդ գործողութեան մէջ, այն է՝ ընտրութեան վայրկեանը, կամ վճիռը և կամ ճիշդ՝ չի առանձնանում գիտակցութեան մէջ: Կամքի գործողութեան մէջ՝ վերլուծելիս մենք գտնում ենք շատ հարուստ և բարդ բովանդակութիւն՝ — նպատակ, ծածկած մօտիւններ, և նախընթաց դժուարութեանց գիտակցութիւն, և զգացմունք շատ տարբեր բնաւորութեամբ տուած վճռին թեր և դէմ:

Մի խօսքով փոխանակ մեր սպասած հասարակ և տարրական գործողութեան, մենք հանդիպում ենք հոգեբանական երևոյթների բարդ խմբակցութեան և կազմի:

Նոյնն է լինում զգացմունքների և մտքերի ժամանակ, վերջիններիս մէջ վերլուծութիւնը երբեմն երևան է հանում բազմաթիւ ծածուկ խմբակցութիւններ, որոնց ուղղութիւնն իւր կարգին իւրաքանչիւր վայրկեանին կախուած է ոչ թէ միայն տրամաբանական մեխանիզմից, այլ նաև տրամադրութիւնից, ինքնազգացողութիւնից և այլն:

Թւում է, թէ տարրական դիտելիների գործողութեանց շրջանում՝ տպաւորութիւններ ստանալիս ինքնադիտողութեան պայմաններն առաւել նպաստաւոր են. այս դէպքում կարծէք արտաքսուած է զգացողութեան և մեր անձի ազդեցութեան տարրը, չի նկատուում խմբակցութեան մասնակցութիւնը և մտապատկերների և զգացողութիւնների կազմակերպութեան գործողութիւնը կարծէք հասցրած է ամենամեծ պարզութեան և տարրականութեան: Սակայն չը նայեա՞ծ, որ մեխանիզմն այստեղ իսկապէս զգալի պարզութեան է հասցրած, բայց և այնպէս նա այնքան պարզ չէ, որքան մեզ թւում է այդ սեփական ինքնադիտողութեան միջոցին:

Մտապատկերների կազմութեան գործողութեան վերլուծութիւնը այստեղ էլ երևան է հանում մի գործոն՝ (ֆակտորի)՝ ուշադրութեան մասնակցութիւն, որը երբեմն ծածկուած է, երբեմն էլ յայտնի երևան է գալիս: Նրա դերը մտապատկերների ծագման և կազմակերպութեան ժամանակ, նրան կատարելութեան, պայծառութեան և տեւականութեան համար՝ շատ մեծ է:

Այդ գործոնը, որ միևնոյն ժամանակ և հոգեբանական է և ֆիզիոլոգիական, այնքան պարզ և տարրական չէ, որքան առաջներն էին կարծում: Նա իւր մէջ բովանդակում է և շարժող տարր—կամքի արտայայտութեան և զգայական գոյնի—գոհունակութեան և դժգոհութեան հետքեր և ցանկութեան սաղմն. ուշադրութիւնն ինքը մեր անձի հոգեկան բարձր մեխանիզմի, մեր «ես»-ի հետ շատ

սերտ կապ ունի:

Վերջապէս ինքը՝ հասարակ տպաւորութիւնների կազմակերպութեան մեխանիզմը հանդիսանում է հոգեբանական մի բարդ գործողութիւն: Հէլմհոլցի տաղանդաւոր հետախուզութեանց շնորհիւ յայտնուեց, որ գիտակցութեան ամենահասարակ և անվերլուծելի տարրի կազմակերպութիւնը որոշ՝ գիցուք կարմիր գոյնից ստացած տպաւորութիւնը հետեւանք մտքի անգիտակցական եղրակացութեան, այսինքն մի այնպիսի գործողութեան, որը իւր կողմից կազմուած է մի քանի բաղադրական մոմէնտներից:

Վերոյիշեալ օրինակից կարելի է եզրակացնել, թէ որքան բարդ են հոգեբանական գործողութիւնները և որպիսի գիտարութեանց է հանդիպում անմիջական ինքնագիտողութիւնը:

Հոգեկան աշխարհում, մանաւանդ գիտակցութեան մէջ, բոլոր թելերը փոխադարձ խճճոււմ են, շարժման բոլոր գծերը փոխադարձ և բազմիցս ընդհատում են իրար, բոլոր հիմնական տարրերը, եթէ միայն նրանք իրականութեան գոյութիւն ունին, կուտակուած են իրար վրայ և կարծէք թափանցում են իրար մէջ՝ հակառակ բնական երևոյթների անթափանցելիութեան: Վերջապէս գիտակցութեան ամբողջ աշխարհը հանդիսանում է որպէս մի չքանդուող կծիք, որը ոչ սկիզբ ունի և ոչ վերջ, և որտեղ չի կարելի գննել ուր և է թելի առանձին ընթացքը, առանձնացնել գործօններից որ և է մէկը:

Հոգեբանական տարրերի այդ փոխադարձ խճճումն մեր գիտակցութեան մէջ հետեւանք է գիտակցական երեւոյթների անբաժանելիութեան, առարկայականութեան վերածելու անհարաւորութեան, հետեւանք է նրանց անկայունութեան, և գիտակցութեան ծաւալի սահմանափակութեան, որը վերջի վեջջոյ յանգում է գիտակցութեան անձնականութեան:

Հոգեկան աշխարհիւ ուրեկտիւ գրութիւնը (անձնականութիւնը), իւր ուղղակի և կողմնակի հետեւանքներով,

լուրջ արդեւր է հանդիսանում ինքնադիտողութեան և հոգեկան աշխարհի ուսումնասիրութեան: Դրանով էլ բացատրւում է հոգեբանութեան՝ որպէս գիտութեան՝ յետամնաց դրութիւնը ֆիզիքայի և բնագիտութեան արած յաջողութիւնների համեմատութեամբ:

Եւ հոգեբանութեան այդ յետամնաց դրութեան ամենաշօշափելի արտայայտութիւնը նկատւում է նրանում, որ գիտակցութիւն ուսումնասիրող գիտութեան մէջ չափ չկայ հոգեբանական երևոյթները չափելու, իսկ առանց չափելու՝ գիտութիւն էլ չկայ:

Չափելը յատուկ և ամենահաստէն ձևն է, ինչպէս մի քանի երևոյթներն իրար հետ՝ այնպէս էլ մի երրորդ անփոփոխ մեծութեան հետ համեմատելու:

Ֆիզիքական աշխարհում կան և չափելու մշտական մեծութիւններ, որոնք կարող են որպէս համեմատութեան միութիւններ՝ համարուել և չափեր, հետևապէս կան համեմատելու և չափելու միջոցներ:

Գիտակցութեան թագաւորութեան մէջ մշտական մեծութիւններ չկան, այսինքն չկան միւթիւններ, և թէկուզ էլ լինին, ինքնադիտողութիւնը հնարաւորութիւն չունի այն ըմբռնելու և հաստատուն դարձնելու: Գիտակցութեան մէջ չկան նաև ճշգրիտ, առարկայական կօնտրօլի ենթարկուող, համեմատութեան և չափելու պայմաններ: Այդ կէտում միանում են բոլոր թելերը, բոլոր աննպաստ պայմանները՝ ճշգրիտ ինքնադիտողութեան և հոգեբանութեան զարգացման դէմ:

Բայց միթէ պէտք է կարծել որ այդ բոլորը կը մնայ իւր ներկայ դրութեամբ:

Ընդունենք այն հիմնական դրութիւնը, որ ինքնադիտողութեան աննպաստ պայմաններն այն ձևով, ինչպէս որ նրանց ներկայումս գտնում ենք, հետևանք են ուղեղի և նեարդային համակարգութեան որոշ բնական յատկութեան հոգեկան գործողութիւնների: Հէնց այդ բանով մենք իրաւունք կստանանք ընդունելու, որ ինչպէս գիտակցութեան յատկութիւններն, այնպէս էլ ինքնադիտո-

ղութեան պայմաններն ենթակայ են աստիճանական զարգացման և յառաջագիմութեան որոշ օրէնքներին:

Չափահաս մարդու գիտակցութիւնն անհամեմատ բարձր է մանկան գիտակցութիւնից. եւրոպացու հոգեկան կեանքը շատ աւելի հարուստ է. քան վայրենու հոգեկան նեղ աշխարհիկը, խոշոր իմաստասիրի, բանաստեղծի կամ նկարչի գիտակցութիւնը իւր հարստութեամբ, ուժով և պայծառութեամբ մի քանի անգամ գերազանց է միջակ մարդու գիտակցութիւնից:

Այդ բոլորը մեզ իրաւունք է տալիս յուսալու, որ գիտակցութեան մեխանիզմը (կազմը) և դործողութիւնը, ինչպէս իւր ամբողջական, այնպէս էլ իւր մասնակի ձևերով կարող է և նոյն իսկ պարտաւոր է ապագայում աստիճանական զարգացման ընթացքով ղգալի չափով առաջ գնալ իւր ներկայ դրութիւնից: Այս բոլորն այնքան ակնհերիս է, որ ապացոյցների կարիք չունի:

Սակայն մի կէտ կայ, որի վրայ այստեղ պէտք է մատնանիշ լինել, որպէս ապագայ հոգեբանութեան պատուանդան, հաւատալու հիմունք: Ամենքն էլ յօժարութեամբ ընդունում են, որ հոգեկան աշխարհում, մարդկային գիտակցութեան մէջ գոյութիւն ունի յառաջագիմութիւն, բայց հարցրէք որ հոգեբանին էլ կուզէք, թէ ինչումն է կայանում այդ յառաջագիմութիւնը, և նրանք ձեզ մատնանիշ կանեն մեր հոգեկան հարստութեան գումարի, մեր գիտակցութեան բարդութեան, կապակցութեան չափի աճեցողութեան, մեր ուշադրութեան և գիտակցութեան այլ ընդհանուր յատկութիւնների զարգացման վրայ: Բայց այդ անելիս զանց են առնում նոյնքան՝ եթէ ոչ աւելի նշանաւոր մի հանգամանք՝ հոգւոյ զուտ ֆիզիոլոգիական, գիտակցութեան միջի կազմի զարգացումը, ըստ ժամանակի աւելի հաստատուն վերարտադրելու ընդունակութեան աճումը, գիտակցութեան ծաւալի ընդլայնումը, կամքի ազդեցութեան և հոգեկան առանձին երևոյթների վրայ ուշադրութիւն դարձնելու ընդունակութեան աճումը:

Մեր կարծիքով հոգեկան կեանքի այդ ֆիզիոլոգիական հիմունքները, մեր գիտակցութեան ծագման այդ ծածկուած անգիտակից մեխանիզմը կազմում են մեր ամբողջ հոգեկան աշխարհի հիմքը:

Շատ հաւանական է, որ այն, ինչ որ մենք կոչում ենք հոգեբանական տաղանդ, խորունկ վերլուծութեան շնորհք, մերձաւորի հոգեկան աշխարհը թափանցելու ընդունակութիւն, այդ բոլորը, շատ կարելի է, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հաստատուն տպաւորելու և սեփական գիտակցութեան շրջանակն ընդարձակելու մեծ ընդունակութեան հետեանք ցանկացած ժամանակ յիշելու և պայծառ դարձնելու յիշած դրութիւնները:

Կարող է պատահել, որ բաւական է հոգեկան այդ տարրական կամ, աւելի ուղիղն ասած պօիսօ-ֆիզիոլոգիական ընդունակութիւնների ամենաաննշան բարձրացումը, որպէս զի կարելի լինի ինքնագիտողութեան սահմանում միանգամայն նոր հորիզոններ տալ:

Քաղաքակրթուած մարդու այդ ընդունակութիւնների աստիճանական զարգացումը ոչ թէ միայն զգալի չափով բարձրացնում է ինքնագիտողութեան և ինքնաճանաչութեան մեխանիզմը (մեքենան), այլ և միևնոյն ժամանակ հոգեբանական երևոյթների ուսումնասիրութիւնը մօտեցնում է իւրաքանչիւր ճշմարիտ գիտութեան իդէալական պայմաններին—առարկայականութեան և չափելուն:

Այդ հեռաւոր ապագային հասնելու համար, երբ մարդս ընկերավարական և հոգեկան աստիճանական զարգացման բնական ընթացքով առաւել ուժեղ կը հանդիսանայ իւր սեփական հոգու գաղտնիքների դէմ մղած կռւում, ժամանակակից մարդկութիւնը դժուարին, բայց շատ արդիւնաբեր աշխատանք ունի կատարելու՝ ինքնագիտողութեան եղանակները կատարելագործելու և խմբական գիտողութիւններ կատարելու:

Ահա դրանումն է կայանում ժամանակակից գիտական, կամ աւելի ուղիղն ասած բնական—գիտական հոգեբանութեան խնդիրը:

Նախ և առաջ պէտք է նկատել, որ այժմս գիտողութեան օֆերան զգալի կերպով ընդարձակուել է. նա ժամանակակից հոգեբանութեան մէջ մարդկային հոգեկան աշխարհից հեռու է տարածուած և պարփակուած է նաեւ կենդանիների հոգեկան կեանքը: Ստորին կենդանիների հոգեկան աշխարհի ուսումնասիրութեան ամբողջ շարքը, մանաւանդ ընկերվարական և աշխատանքի ընդունակների ինչպէս մրջինների, մեղունների, հարկազրեց շատ բանում փոփոխել նրանց խելքի և բնազդման մասին մեր կայծիքը և զգալի կերպով ընդարձակեց մեր հասկացողութիւնը առհասարակ հոգեբանական երևոյթների մասին: Վերջին ժամանակներս նաողութիւն (բնապաշտ) — հոգեբանները հոգեկան կեանքի ուսումնասիրութեան շրջանակն ընդարձակեցին մինչև նրա ծայրագոյն սահմանը, մինչև ամենաստոր միախորշ արարածները, որտեղ հազիւ թէ կարող է խօսք լինել մարդկային մտքով գիտակցութեան մասին և որտեղ ամենայն հաւանականութեամբ կայ միայն նեարդային գործունէութիւն, որն իւր մեխանիզմի մէջ երևան է հանում գիտակցական կեանքի նման բազմաթիւ գծեր: Մարդկանց գիտելու շրջանակն էլ առաջուանից աւելի ընդարձակ և բազմակողմանի դարձաւ: Վայրենիների, մանուկների, կոյրերի, համրների հոգեկան կեանքի ուսումնասիրութիւնը, հոգեկան հիւանդութեանց քննածական, սպիրիտիքան երևոյթների ուսումնասիրութիւնը, մարդկային հոգւոյ մասին եղած գիտութեան համար արժէքաւոր սակաւ նիւթ չեն մատակարարել արդէն:

Հոգեկան երևոյթների ուսումնասիրութեան գործում ամենամեծ քայլ պէտք է համարել տասնեւիններորդ դարու երկրորդ կիսից՝ Վէբերի, Հելմհոլցի և Յէլմեքի ժամանակներից ծնունդ առած փորձնական հոգեբանութիւնը, որը հիմնուած է գիտակցական երևոյթներ վերլուծելիութեան մէթոդներ (եղանակներ) գործադրելու մէջ, Այդ ֆիզիոլոգիական դպրոցի բնորոշ առանձնայատկութիւններն ու հիմունքները հոգեբաններն համարում են հետեւեալը. —

Նախ և առաջ ուսումնասիրուած է հոգեբանական երևոյթներէ կապը մեր կազմուածքի դրութեան հետ։ Այսպէս օրինակ, զգացմունքի և այսպէս կոչուած յուզմունքների (աֆֆէկտների), զգացմունքների մեծ տատանման ուսուցման մէջ առաջին տեղն է տուած այդ գրութիւնների և մեր մկանունքների աշխատանքի, սրտի և մարմնի այլ զգայարանների գործունէութեան կապին։ Նոյն ձևով ուսումնասիրուած է նոյն այդ ֆիզիոլոգիական մոմէնտների և հակառակ փոխազդեցութիւնը ընդհանրապէս մեր հոգու, մանաւանդ մեր զգացմունքների վրայ։

Այսպէս կոչուած՝ մտքեր կարգալու երևոյթի ուսումնասիրութիւնը նոր լոյս սփռեց մտքի անգիտակցական ինքնաշարժ մեխանիզմի աշխատանքի և նրա մեր մարմնի շարժումների վրայ ունեցած ազդեցութեան վրայ։

Այդ ֆիզիոլոգիական ուղղութիւնը գործադրուեց մի ամբողջ շարք ուսումնասիրութեանց միջոցին՝ մեր յոգնածութեան, ուշադրութեան, ուժառայառ դրութեան և քնի մասին, ալիօհօլի, աֆիօնի և այլ գրգռող և թունաւոր նիւթերի ազդեցութեանց ժամանակ։ Ֆիզիոլոգիական հոգեբանութեան մէթոդի կեդրոնական կէտն է ինքնադիտողութեան աշխատանոցային (лаборатория) միջավայրը։ Աշխատանոցային իւրաքանչիւր դիտողութեան ժամանակ մասնակցում են մի քանի հոգի, որոնց մէջ ըստանուած են դիտողութեան տարբեր մոմէնտներ։ Այդպիսի դիտողութիւնից հանած եզրակացութիւնը միշտ հանդիսանում է իմբակցական աշխատանք մի քանի անձերի, գիտակցութեան մի քանի աղբիւրների, եթէ միայն կարելի է այդպէս կոչել։ Այդ դիտողութիւնները սովորաբար կատարուած են փոխադարձաբար՝ փորձին մասնակցող անձերի կողմից՝ միւսի վրայ։ Միաժամանակ որպէս լուրջ ուսումնասիրութեան պայման, պահանջուած է նոյն փորձի կրկնութիւնը բազմաթիւ անձանց վրայ և այն էլ իւրաքանչիւր անձի վրայ մի քանի անգամ։ Այդ պատճառով էլ դիտողութեան արդիւնքը ոչ թէ միայն հետեւանք է իմբակցական աշխատանքի, այլ միեւնոյն ժամանակ համե-

մատական բնաւորութիւն ունի և հանդիսանում է միջին եզրակացութիւն առանձին առանձին կատարած մի շարք դիտողութիւնների:

Աշխատանոցային հետազոտութեան և ամբողջ ֆիզիոլոգիական հոգեբանութեան հիմնաքար պէտք է ընդունենք անկասկած զանազան ֆիզիքական գործիքների և մանաւանդ չափերի գործադրութիւնը հոգեկան երեւոյթների հետազոտութեան միջոցին:

Այդ եղանակով հնարաւոր եղաւ չափել այն ժամանակամիջոցը, որ հարկաւոր է հոգեկան զանազան գործողութիւնների, զգացումների, դիտողութիւնների, կամքի վճիռների և այլն ծագման համար, նաև որոշել զանազան հոգեբանական գործողութիւնների տևողութիւնն ըստ ժամանակի:

Առաջին խմբի փորձերից յաջողուեց հանել այն միանգամայն նշանաւոր եզրակացութիւնը, որ գիտակցութեան մէջ որ և է հոգեկան գործողութեան ծագման համար այնքան աւելի շատ ժամանակ է պահանջում, որքան այդ գործողութիւնը բարդ է: Միայն այդ փաստն արդէն շօշափելի կերպով ցոյց է տալիս, թէ որ աստիճանի սերտ կապ կայ մեր գիտակցութեան և ուղեղի մէջ կատարուող նիւթական գործողութիւնների մէջ: Որոշ աստիճանի հնար եղաւ չափելու նաև գիտակցութեան զօրութիւնը և որոշելու, թէ ինչ աստիճանի է մեծանում զգացողութիւնների զօրութիւնը, երբ այդ զգացողութիւններ արծարծող դրդիչների ոյժը որոշ չափով աճում է: Որքան առաջին փորձերը նշանաւոր են գիտակցութեան և նեարդային գործունէութեան միջի կապը ապացուցանելու համար, նոյնքան էլ վերջին հետեւանքները (Ֆէխների օրէնքը) համոզիչ կերպով ապացուցանում են, որ մեր գիտակցութիւնը՝ դոնէ արտաքին առարկաներ ճանաչելու գործում՝ ըստ քանակի կախուած է մեր զգայարանների վրայ ներգործող բնութեան ոյժերից:

Մեր ժամանակ ֆիզիքական գործիքների կիրառութիւնը ահագին ծառայութիւն է մատուցանում ինքնա-

գիտողութեան՝ նախ նպաստելով գիտակցութեան ուսումնասիրելի երևոյթների գորութեան և երկրորդ նրանով, որ շնորհիւ այդ գործիքների հնարաւոր է դառնում գիտակցութեան բարդ երևոյթների վերլուծութիւնը, իրեն կազմող մասերի և բաժան տարրերի վերածելը:

Երբ մենք հատուածակողմի (պրիզմայի) օգնութեամբ վերլուծում ենք արևի լոյսը իրեն կազմող մասերի՝ սպեկտրալ գոյների, չէ որ մենք միաժամանակ սպիտակ գոյնի բարդ տպաւորութիւնները վերլուծում ենք լուսոյ տպաւորութեան շարքերի—արտաքին նիւթական երևոյթի ֆիզիքական վերլուծութիւնը առաջ է բերում նաև մեր գիտակցութեան վերլուծութիւն:

Երբ մենք գծողական գործիքով վերլուծում ենք մեր ձեռքի շարժումները, կամ դէմքի մկանունքային շարժումները մկանունքային առանձին շարժումների, մենք դրանով կատարում ենք մեր կամքի գործողութեան վերլուծութիւնը իւր կազմող մասերի:

Երբ մենք ալեչափների և ըեղծնատօրների օգնութեամբ երևան ենք հանում բարդ ձայնի մէջ որոշ բարձրութեան ալիքներ, երբ մենք այդ ձևով պարզում ենք բարդ ձայնի նրբութիւնը (տեմբրը) և այդպիսով պարզում ենք նրա կազմութեան գլխաւոր ձայները, մենք միաժամանակ կատարում ենք երկու զուգահեռական գործողութիւն—ֆիզիքական երևոյթի վերլուծութիւն և մեր զգայութեան և տպաւորութիւնների կազմալուծում:

Հոգեբանական երևոյթների հետազոտութեան ժամանակ ֆիզիքական գործիքների գործածութեան մէջ մենք որոշ չափով միջոց ենք գտնում կռուելու ցայսօր մեր անմիջական ինքնագիտողութեան գլխաւոր արգելքներից մինի՝ մեր գիտակցութեան կապակցեալ և անվերլուծանելիութեան դէմ:

Աշխատանոցային հոգեբանութեան մէջ պակաս նշանաւոր չէ փորձնականութիւն ստեղծելը հոգեկան աշխարհն ուսումնասիրելիս: Ինչպէս յայտնի է, բնագիտութեան մէջ փորձը՝ դնելով ուսումնասիրելի երևոյթը արհեստական

պայմանների մէջ, ոչ միայն հնարաւորութիւն է տալիս այդ երեւոյթը միւսներից բաժանելու՝ որոնց հետ նա ձուլուած է, այլ և ստեղծում է համադրութեան պայմաններ, որովհետեւ շնորհիւ ցանկալի և ըստ ցանկութեան ստեղծած պայմանների, հնարաւոր է դառնում պարզել այդ երեւոյթի կապը այլ զանազան մամէնտների հետ:

Հոգեբանական փորձը՝ չափելու և վերլուծելու գործիքների օգնութեամբ նոյն բանն է անում հոգեկան աշխարհի համար: Այստեղ էլ գիտակցութեան զանազան դրութեան վաղօրօք կատարած վերլուծութիւնը իրենց կազմող մասերի, ճանապարհ է հարթում այդ մասերի նորանոր համադրութեանց՝ արհեստականապէս կազմակերպելու հոգեբանական աւելի բարդ գրութիւններ: Իբրեւ այդպիսի փորձնական համադրութեան օրինակ հոգեբանական երեւոյթների շրջանում, կարելի է մատնանիշ լինել նորագոյն ժամանակների փորձերի վերայ՝ գործիքների միջոցաւ ստեղծելու մտապատկերների աւելի բարդ խմբակցութիւններ և ուսումնասիրելու գաղափարների կապակցութեան կազմը և ուղղութիւնը:

Վերջացնելով սոյն տեսութիւնը, աւելորդ չենք համարում մատնանիշ լինել այն բանի վրայ, որ փորձնական եղանակը խոստանում է կողմնակի կերպով մի մեծ ծառայութիւն ևս անել հոգեբանական երեւոյթների ուսումնասիրութեանը նրանով, որ գիտակցութեան աշխատանոցային հետազոտութիւնը արհեստական պայմաններում, անխուսափելի կերպով առաջ պէտք է բերի մարդու մէջ և կատարելագործութիւն անհատական ինքնավերլուծութեան, այսինքն ինքնագիտողութեան արուեստի: Փիղիքական արուեստի կատարելագործութիւնը մեղ կ'առաջնորդի դէպի մեր ներազգացութեան աւելի մեծ նրբութիւնն ու ճշտութիւնը և մեղ կը դարձնի իշխող մեր սեփական ներքին աշխարհի վրայ:

Ս. Տ. Վ. Մ.